

Ջարար կ'ըլլայ : Պատուհանները լայն պիտի ըլլան որ լոյսն ու տաքութիւնը աղէկ ներս զարնէ . իսկ սենեակներէն դուրս եղած սրահը դէպ 'ի արեւմտեան հիւսիսային կողմը պիտի ըլլայ , որպէս զի ան կողմէն փչած հովերուն դէմ պաշտպանութիւն ըլլայ : Պատերը քարէ պիտի ըլլան ու հաստ , մանաւանդ տանը ետեւի կողմը . և ան կողմի պատուհանները աւելի նեղ : Օգուշանալու է որ տանը քովերը շատ ծառ չտրնկուի . վասն զի թէպէտ և ցորեկը թըլթուածին կազ կուտան ծառերը , բայց գիշերն ալ խիստ շատ ածխային թթու կազ կ'արտաշնչեն . անկէջ 'ի զատ խոնաւութիւն մըն ալ կը ձգեն որ շատ փնասակար է : Ուրիշ կողմանէ , որովհետեւ տանը ծառաստանի մը քով ըլլալը շատ առողջարար բան է , անոր համար տանն ու անտառին մէջ ընդարձակ դաշտ մը ձգելու է որպէս զի օդը դիւրաւ կարենայ փոխուիլ . և ծառերը դաշտէն անդին տնկուած ըլլալով՝ մըթնոլորտին մէջ կենդանարար օդ մը կը պահեն , որ անտեղի բնակիչներուն առողջութեանը մեծ պատճառ կ'ըլլայ : Եւսպիսի տան մը ամենէն գեղեցիկ զարդարանքները պիտի ըլլան մաքրութիւն , պարզութիւն , գեղեցկութիւն , քաղցրութիւն ու առաքինութիւն . և բոլորովին արտօրուած պիտի ըլլան անկէջ զեղխութիւն , հարստութիւն , աւելորդ զարդեր , մոլութիւններ ու ձանձրանալի , հացկատակ և շողքորթ մարդիկ :

Բայց որովհետեւ ամէն անգամ կարելի բան չէ այսպիսի կերպով շինուած տուն գտնել բնակելու համար , նայելու է որ ընտրած բնակարանիդ մէջ աս աղէկութիւններուն որչափ կարելի է մեծ մասը գտնուի : Եւ մէն բանէն աւելի նոր շինուած կամ դեռ նոր ներկուած տան մէջ բնակելու չէ :

## ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹ ԻՒՆ

### ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒ ԻՒՆ

Երբեք չէր եղած զանազան Բ աշխ Ժ Ժողովուրդները :

ՅԱՅՏԵՆ Է որ ջրհեղեղի՝ ատենը երկիրս բոլոր ջրի տակ ծածկուած ըլլալով շատ մեծ փոփոխութիւններ կրեր է , մանաւանդ թէ որ ընդունինք նաև իմաստնոց այն կարծիքը՝ թէ ջրհեղեղին ատեն երկրիս առանցքը իւր առաջին ուղղութենէն խտտորեւ է ու հիմա կուան դիրքն առեր է : Եւս մեծ փոփոխութեանս վրայ հիմայ 'ոս չենք ուզեր խօսիլ , հապա միայն այն փոփոխութեանց վրայ քանի մը բան ըսենք՝ որ այլ և այլ ժամանակ հանդիպեր են երկրիս զանազան կողմերը , որոնք նաև պատմութեան ալ նիւթ եղած են :

Եւս փոփոխութիւններն են

Ա . Ետ տեղեր ջուրը ցամաքին տեղը բռնէր է , ցամաքն ալ ջրին տեղը :

Բ . Քանի մը գաւառներ անբնակ մնացեր են , ոմանք ալ ընդհակառակն բնակելի եղեր են :

Գ . Ենապատներ պտղաբեր երկիր դարձեր են , և առաջուց պտղաբեր եղող երկիրներ անապատացեր են :

Դ . Օ անազան գաւառաց հողը այլ և այլ ատեն զանազան տեսակ բոյսեր բուսուցեր է :

Ե . Եւս և այլ գաւառներ այլ և այլ ժամանակ զանազան տեսակ կենդանիք ունեցեր են :

Զ . Գաւառներ եղեր են որ ատեն մը ցուրտ էին , և վերջը տաք գաւառներ դարձեր են . նոյնպէս փոխադարձ :

Է . Ենառողջ գաւառներ առողջարար եղեր են , առողջարարները՝ փնասակար :

Եւս մեծամեծ փոփոխութիւնները երբեմն բնութեան ձեռքովը եղած են հեղեղներով , երկրաշարժութեամբ , հրաբուխներով և այլն . երբեմն ալ մարդու ձեռքով : Սարդուս հանձարը



կարող է հրամայել ճահիճի մը որ ջրերը մասնաւոր տեղ մը ամփոփէ, և ան ալ կը հնազանդի: Ինքը թերակողզոյ մը կ'ըսէ. դարձիր կղզի եղիր, և կ'ըլլայ. ժայռի մը՝ թէ ծաղկրներ, որ թեր, ծառեր բուսցուր, և ժայռը կը բուսցնէ. գետի մը, թէ ալ մի սառիր, և գետը կը հնազանդի. վասն զի հին անտառները կործանելով, երկիրը մշակելով, կլիման աւելի կը քաղցրանայ, և ձմեռները այնպէս սաստիկ չեն ըլլար, ինչպէս որ առաջ էին: Եւ երկիրս այնչափ կարող է, որչափ որ մարդ կ'ուզէ որ կարող ըլլայ:

Ա. Շառ Գեղեր՝ Լուրը ցահաքին Գեղը Գրաւեր է: — Եւ տեսնենք Պաղեստինու մէջ Սեռեալ ծովը. հոն առաջ գեղեցիկ լայն հովիտ մը կար բազմամարդ քաղաքներով, հօտերով և երամակներով, և ամենայն ընտիր բերքով ծածկուած, մէկ յանկարծական յեղափոխութիւն մը ամէն բան աւերեց, հիմա հոն ուրիշ բան չի տեսնուիր, բայց սոսկալի ճահիճ մը, ուսկից ամէնքը հեռու կը փախչին:

Երկու հարիւր տարի առաջ Մերիկայի մէջ Լիմա հարուստ և բազմամարդ քաղաք մ'էր, բոլոր ճամբաները արծրթէ թիթեղով յատակած ընդարձակ ծովեզրի մը վրայ տարածուած: Կանկարծական գետնաշարժ մը մղեց ծովուն ալիքը այս քաղքիս վրայ, ուսկից բաւական ալ հեռու էր. այսօրուան օրս նաւերը կը ծփան այն տեղը՝ ուր որ ատեն մը հոյակապ աշտարակներ, տաճարներ և պալատներ կանգուն կեցած էին:

Եւրոպանտ և Ֆրիզիա իրենց ափանցը վրայ մեծ քաղաքներ ունէին, այսօրուան օրս ծովը և ոչ նշան մը թողուցեր է իր աւարներուն:

Հիները մեզի յիշատակ մը թողուցին մէկ մեծ երկրի մը որ կը տարածուէր Միջերկրական ուղիքի մէջ, Միջերկէն գէպ 'ի Մերիկա, և ասոր մնացորդներն են թերեւս այն կղզիները, որ ասդիս անդին կը հանդիպին այն ընդ-

արձակութեան մէջ: Եւ յիշել Միջերկրական տեղը բռնեց:

Եւսպէս նաև ծովը մտած է Ղիպիզեռայի և Սեպտէի մէջ, Սէփիսի և Սեսիսի, Քալէի և Տուվրի, վասն զի յայտնի կ'երևնայ որ Սպանիան Միջերկէն հետ կապած էր, Իտալիան Սիկիլիային հետ, Գաղղիան Միջերկրին հետ, այսպէս էր նաև Եւրոպան Միջերկէն հետ, Կիպրոսը Միջերկրին, Սուամորան Սալակիային: Եւ աւելի մօտ ժամանակի մէջ հանդիպածները յիշենք. ուր են հիմայ Եստիտոլանդիա և ուրիշ կղզիները, որ Միջերկրի և Միջերկրական քովերը տարածուած էին գէպ 'ի հիւսիսային Միջերկա, զորոնք տեսան և ստորագրեցին ալ իբր քաղաքավար և բազմամարդ երկիրներ՝ Սեսիսիցի Եստիտոլանդիա և ուրիշ կղզիները:

Եւ յիշել այս բաներս բնութիւնը ըրած է, վասն զի մարդիկ թէպէտ և կարենային ալ չէին փոխեր ցամաքը ջրի հետ, վասն զի մարդս աւելի բարիք կը հանէ երկրէս քան թէ ջրէն:

Եւ այս մարդիկ ալ կը սիրեն ջրանցքներ շինել: Եւսպէս կը կարդանք որ Եգիպտոսի թագաւոր մը Սեփիսի պարանոցը կտրել ուզեց, որպէս զի ծովու ճամբայ բացուի Կարմիր ծովէն գէպ 'ի Միջերկրական, որ այն ատենը Միջերկէն կղզի մը կը ձևանար: Գաղղիայի թագաւոր մը Լանկետոքի երեւելի ջրանցքը փորել տալով հիւսիսային ծովը հաղորդեց Միջերկրականին հետ և կղզի մը ձևացուց բոլոր այն գաւառը որ կը տարածուի Գաղղիոյ, Սպանիոյ և Փորթուգալի միջոցը: Եւ այն բանը կ'ըլլայ թէ որ կտրուի Բանամայի պարանոցն ալ Միջերկրի մէջն, վասն զի այն աւելի Միջերկրական ուղիքի մէջ և Եւրոպական ծովը մէկմէկու հետ կը հաղորդուին. նոյնպէս նաև բոլոր հարաւային Եւրոպան կղզի մը կը դառնայ, թէ որ Գանուրը հոնոս գետին հետ ջրանցքով մը միացուի: Ուրիշ այլ և այլ ջրի տակ թաղուած երկիրներէն կէս մը բնութեան և կէս մ'ալ թերեւս մարդ-



կանց ձեռքով, յիշենք Ս ենետիկի ցամաքին եզերքը, ուր որ հիմա հազիւ կ'երևնան հին Սալամոթին, Հերակլիային և Վեգօլէին տեղերը, և ուրիշ քաղաքներու, որ ծովեզրեայ Ս ենետիկի պատմութեան մէջ անուանի եղած էին :

Բ. Օ անապատի տեղաւորութիւնը Զեւեղ Բաներ է : — Ստորին Սալամոթի որ Տէլզա ալ կ'ըսուի, ատեն մը Սիւրերկրական ծովուն մէկ մասն էր. Սեղսը իր տղմովը կամաց կամաց երկիրը բարձրացուց, և ետքը աշխարհքիս ամենէն գեղեցիկ երկիրներէն մէկն եղաւ : Երկրագործներն կղզիներէն շատին ձևացած ատենը յայտնի է. ինչպէս հին ատեն Հռոդոս և Վեղոս, իսկ Սանթուրին կղզին ալ մեզմէ քիչ առաջ ձևացաւ :

Հոլանտայի մեծ մասը առջի բերան ծով և ճահիճ էր. համբերող ճարտարամիտ մարդիկ սիրտ ըրին զանիկայ բնակելու յարմար գաւառ մը ընել, ջրանցքներու և թումբերու ձեռքով, ուրոնք հիմա Սալամոթի ջրանցքներուն պէս զարմանալի են : Եսպէս ահա այն տեղը՝ ուր որ ատեն մը ձկնորսութիւն կ'ըլլար և մարդիկ նաւերով կամ լաստով կ'երթային, այսօրուան օրս անկէ խոտի և ցորենի առատ հունձք կը քաղուի, և կառքով կը քալուի : Եսպէս կայ այս կերպով ցամբեցնելու նաև Հարլէմըսուած ծովակն ալ. թէ որ այս բանս ի գործ դրուի, նաւավարաց և ձկնորսաց մեծ մասը պէտք է որ պարտիզպան և երկրագործ ըլլան, որպէս զի անօթութեան չմեռնին :

Գ. Սան Գաւառներ որ անբնակ մնացեր են. Եսպէս Բնակելի եղեր են, Եսպէս ալ Երկրակառու անբնակելի եղեր են : — Երբոր մարդիկ առջի անգամ գաւառ մը կու գան, կ'ըսուի թէ այն գաւառը բնակելի կ'ըլլայ : Ի՞նչ որ գաւառի մը մէջ արդէն

1 Հարլէմի ծովակը ցամբեցնելուն վրայ եղած հարկաւոր տեղեկութիւնները կրնան գտնել խրնդրողք Վեննայի մեծարդոյ Միլիթարեանց Եւրոպայի առաջիկայ տարւոյս 14 թուոյն մէջ :

կան մարդիկ, և դեռ ուրիշներ ալ կու գան բնակելու հոն, կ'ըսուի թէ այս նորեկները մէկալ գաւառներէն կը փոխադրուին կը գաղթին : Ի՞նչ որ մարդիկ գաւառէ մը բաժնուին, կամ թէ գաւառի մը մէջ աւելի մեռնող ըլլայ քան թէ ծնանող, այն գաւառը կ'ըսուի սակաւաբնակ. իսկ անբնակ կ'ըսուի այն գաւառը՝ ուր որ մարդ չկայ, և թէ որ մէկը հոն հասնի, կ'ըսուի թէ այն մարդը Սոպէնսոն մըն է : Երջապէս գաւառ մը ուր մարդիկ չեն կրնար կենալ ուտելու բան չըլլալուն պատճառաւ, կ'ըսուի անապատ :

Սախ և առաջ բոլոր աշխարհս անբնակ էր : Երբ այն գաւառը բնակ չօք լեցուեցաւ, ուր որ նախ ապրեցաւ մարդկանց զոյգը : Եսպէս որդիքը բազմացան ծննդեամբ. բայց երկայն ժամանակ մէկմէկու մօտ կ'ապրէին ինչուան ատեն մը եկաւ, որ կամ ալ չգրտան այնչափ տեղ որչափ որ իրենց պիտոյիցը համար հարկաւոր է, կամ իրենց մէջը կու ունենալով, բաժնուեցան մէկմէկէ. որը մէկ կողմն գնաց, որը մէկալ կողմն : Եսպէս առջի բազմամարդ երկիրը եղաւ, վերջը Սարոպան և Վերիկէն :

Սարդուս հետաքրքրութիւն կը շարժի գիտնալու թէ ինչպէս կրնայ ըլլալ որ քանի մը ընտանիք այսպէս հեռաւոր տեղուանք փոխադրուին բնակելու համար. ինչպէս կրցան անցնիլ ահագին և մրրկալից ծովեր, այնպիսի ժամանակ որ դեռ ծովով ճամբայ ընելը չէր սովորած, և չնչին ու անապահով նաւակներէ ի զատ ուրիշ բան չէին կրնար ունենալ, կամ ինչպէս կրցան անցնիլ խիտ անտառները, արագահոս գետերը, ընդարձակ ճահիճները և անմատոյց լեռները, թէ որ ուզենք ենթադրել թէ ցամաքով այն ճամբորդութիւնները եղած ըլլան : Երջապէս ինչպէս կրնայ ըլլալ, որ շատ մը ընտանիք ընտրած ըլլան իրենց համար անբեր և դառն կլիմաներ, այնպիսի ժամանակ որ երկիրը դեռ դատարկ և երջանիկ գաւառներ կ'ընծայէր մարդկանց :



Բայց ասոնցմէ աւելի մարդուս հետաքրքրութիւնը կը շարժի իմանալու թէ արդեօք ինչպէս բնակչօք լեցուցան Միւրիկան և Հարաւային Հընդկաց կղզիները :

Ի՞նչ որ մարդիկ բաւական ժամանակ երկրի մը մէջ բնակելէն ետքը, զայն թողուն, և միակերպ անցնին մէկ տեղէ մը մէկալ տեղ, կամ թէ տերեւալից ծառերու տակ ապրին, այրերու մէջ կամ վրաններու տակ, ինչպէս կ'ընեն Տոնկոնները, Վալմուխները և Մրաբացոցմէ շատը, Խափառախան կ'ըսուին : Եւ թէ որ մնան այն երկրին մէջ ուր որ եկած են, թէ որ տներ շինեն, որոնք վրաններուն պէս չեն կրնար տեղէ տեղ փոխադրել. ասոնք Բաիէա կ'ըսուին : Եւ անոնք իրենց տները քաղաքներ, գեղեր կը կազմեն, և քանի որ շատնան այնչափ աւելի քաղաքական կ'ըլլան, նոյնպէս իրենց քաղաքները և գեղերն ալ կը կարգաւորուին և կը գեղեցկանան :

Երբոր մարդիկ կը հասնին երկիր մը, ուր որ ուրիշ մարդիկ չըլլան, բնականապէս իրենց առջի հոգը կ'ըլլայ իրենց սնունդը գտնալ :

Արդ այս բանիս համար չորս հնարք գտեր են :

Ա. Իմանք միայն բոյսերով կ'ապրին՝ որոնք ինքնիրեն կը բուսնին, ինչպէս են արմատ, շագանակ, խնձոր, կեռաս, քոքոյի ընկոյզ և ուրիշ ասոնց նման բոյսեր. բայց այսպիսի օգտակար տունկեր ամէն տեղ չկան, և ոչ իսկ ապահովապէս ամէն եղանակի մէջ :

Բ. Իմանք կ'որսան վայրի կենդանիք նապաստակ, թռչուն, կրիայ, ձուկ և այլն, և այն է իրենց կերակուրը : Եւ կայ կը ցուցնէ որ անոնք ձկնորս և որսորդ կ'ըլլան :

Գ. Իմանք ալ անասուններ կը բռնեն, բայց չեն մորթեր, հապա կ'ընտանեցնեն, և անոնցմէ հօտեր, նախիրներ կը կազմեն, անոնց կաթովը կ'ապրին, և միակերպ տեղ կը փոխեն, արածելու յարմար տեղ մը ունենալու համար : Եւսպէս Բրաբացին իրեն ուղտերովը

կ'ապրի, Սողորը իր ձիերովը, Լափունիացին իրեն եղջերուններովը :

Դ. Եւ ուրիշներն ալ երկրագործ կ'ըլլան, այսինքն խնամքով կը տնկեն խոտեր, արմատներ կամ պտղատու ծառեր, որ առաջ ասդիս անդին ինքնիրենց կ'աճէին, կը մշակեն նաև ցորեն, մրաբացորեն, գետնախնձոր, կաղամբ և այլն, իրենց սնունդ ճարելու համար :

Բարեկիրթ ազգեր այս չորս տեսակ ապրելու ոճն ալ իրարու հետ կը միացնեն. վայրի պտուղները կը քաղեն, ուր տեղ որ մշակութիւնը կը թողու, որսի և ձկնորսութեան կ'երթան, ոչ խարաց և այծուց հօտեր կը պահեն, եղներ, կովեր, խոզեր, ձիեր կ'ունենան, և այլն. կը մշակեն ամենայն տեսակ բանջարներ, ընդեղէններ և ցորեն. և այս ամենայն բանը կ'ընեն աւսթութեան դէմն աւնելու համար :

Հիմա գրեթէ աշխարհքիս ամէն կողմը բնակութիւն կայ, բայց քանի մը գաւառ շատ ուշ բնակելի եղան : Ինչ հարիւր տարիէն աւելի չէ, քանի որ Խալանտան բնակուեցաւ : Երկու հարիւր յիսուն տարի է որ Փորդոբէշները Մարտան կղզիներուն մէջ թէպէտ և բազէներ գտան, բայց մարդ չգտան :

Երկրի մը բազմամարդութիւնը կըրնայ ժամանակով փոխուիլ : Եսօրուան օրս քիչ մարդ կայ Շուետի լայնարձակ երկրին մէջ, և շատ աւելի կայ Հոլանտիոյ պզտի երկրին մէջ. Եգիպտոսի և Վաղդէաստանի մէջ իրեք հազար տարի առաջ բնակչաց թիւը շատ մեծ էր, Գերմանիոյ մէջ ամենաքիչ. այսօրուան օրս ընդհակառակն է : Եւրոպ հիւսիսային Միւրիկայի արեւելեան կողմը երկու հարիւր տարի առաջ ուրիշ բան չէր, բայց եթէ ընդարձակածաւալ և խիտ անտառ մը ուր որ շատ վայրի կենդանիներ կը գտնուէին, և քիչ մ'ալ բարբարոս մարդիկ. հիմա այն ահագին կողմը գրեթէ լի է բնակչօք, գեղերով, գեղեցիկ գեղի տուններով, և սքանչելի քաղաքներով :